

**НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «СФРАГІСТИКА І ГЕРАЛЬДИКА»
ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «РЕСТАВРАЦІЯ ТВОРІВ
МИСТЕЦТВА»: З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ**

У статті висвітлено досвід викладання дисципліни «Сфрагістика і геральдика», розробленої відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців спеціальності «Реставрація творів мистецтва». Запропоновано тематику лекційних і практичних занять, виокремлено завдання самостійної роботи та методичні рекомендації до їх виконання.

Ключові слова: *сфрагістика, геральдика, реставратори, компетентності, досвід викладання.*

«Сфрагістика і геральдика» – дисципліна вільного вибору, що відноситься до циклу професійної підготовки студентів спеціальності «023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» (за освітньо-професійною програмою «Реставрація творів мистецтва») першого рівня вищої освіти. Метою вивчення курсу визначено формування у майбутніх реставраторів творів мистецтва професійних компетенцій в опрацюванні сфрагістичних та геральдичних матеріалів. Останні містять цінний матеріал для визначення характеру культурних взаємовідносин між народами, допомагають простежити зв'язки і взаємовпливи у мистецтві. Це особливо важливо в умовах розвитку ринкових відносин, коли твори мистецтва перетворюються на товар і виникає небезпека їх неконтрольованого відтоку, різноманітних фальсифікацій, підробок тощо.

Основними завдання курсу є: виявлення закономірностей становлення і розвитку сфрагістики та геральдики як науки у Європі та Україні; формування теоретичних знань з основних сфрагістичних і геральдичних законів і правил; виховання поваги до національних державних, міських, земельних, корпоративних, родових та інших символів; формування навичок з опису та аналізу печаток і гербів, вміння моделювати герби за геральдичними законами й правилами, використовуючи різноманітні джерела інформації.

Структурно дисципліна складається із двох змістових модулів – «Історія розвитку та теоретичні засади сфрагістики і геральдики», «Геральдична наука в Україні» й дев'яти тем: «Походження та причини виникнення гербів», «Теоретичні засади сфрагістики», «Теоретичні засади геральдики», «Становлення геральдичної науки в Україні», «Територіальна геральдика України», «Родова геральдика», «Розвиток української корпоративної ге-

ральдики», «Геральдика на сучасному етапі розвитку суспільства», «Сфрагістика та геральдика Поділля».

Досвід викладання дисципліни засвідчує, що продуктивність проведення лекції як основної форми теоретичного навчання зростає при використанні прийому візуалізації інформації. Лекція-візуалізація дає змогу викладачу творчо перетворювати, більш компактно згрупувати усну та письмову інформацію за рахунок систематизації, концентрації й виділення принципово вагомих елементів матеріалу, що вивчається, а також формує уміння впроваджувати її у систему адекватної розумової і практичної підготовки, тобто утворення на основі різних видів інформації наочного образу, що може слугувати опорою для подальших розумових і практичних дій.

Так, матеріал вступної теми «Походження і причини виникнення печаток і гербів», який розкриває тісний зв'язок зародження геральдики з хрестовими походами та лицарськими турнірами, коли було створено впорядковану систему символічних зображень як засобу комунікації, візуалізується за допомогою наочних та технічних засобів навчання. Студентам за допомогою портативного проектора демонструються ілюстрації, що відображають початки зародження гербів під час хрестових походів, особливості становлення геральдики в середньовічному суспільстві, вплив лицарських турнірів на розвиток геральдичної науки, одяг герольдів та особливості їх розрізнення, гербовники, геральдична карта Європи. При розгляді питання «Хрестові походи та їх значення у створенні геральдичної символіки», студентам пропонуються такі слайди:

- ✓ Герб як пізнавальний знак, що несе інформацію про власника.
- ✓ Поява лицарських гербів різних кольорів.
- ✓ Вплив на формування гербів системи озброєння XI–XII ст.
- ✓ Герби як документальний доказ благородного походження дворянських родів Європи.
- ✓ Герб як символ військової доблесті та слави.
- ✓ Герби духовно-лицарських орденів, що виникли в Палестині.

Також, розгляд теми передбачає показ відеофрагментів про середньовічне життя лицарів, яке дасть змогу студентам оволодіти графічною мовою перекодування інформації.

Для підготовки до практичного заняття з визначеної теми, студентам пропонується використовувати праці М. Медведєва «Геральдика или истинная наука о гербах»¹, С. Слейтера «Геральдика. Иллюстрированная энциклопедия»², С. Фрайера «Геральдика. Гербы – Символы – Фигуры»³, теоретичний матеріал якого добре проілюстрований, що сприятиме ефективному узагальненню отриманих знань.

Ключовою темою другого змістового модуля є «Становлення геральдичної науки в Україні». Вона передбачає вивчення питань

державної геральдики від появи князівської емблеми до формування державного символу України, тобто від знаку панівної династії Рюриковичів до розробки герба Української Народної Республіки. Лекційний матеріал візуалізується за допомогою альбому «Наш герб: українські символи від княжих часів до сьогодні»⁴. Зокрема, студентам пропонується переглянути такі групи ілюстрацій: Княжі знаки київських правителів; Золотий лев, що спинається на скелю; Козак із мушкетом: герб Війська Запорозького; «Янгол Русі» архистратиг Михаїл; Віднайдення тризуба: «Гарно стилізований геральдичний знак неясного значіння» (історична концепція М. Грушевського про спадкоємність України від Русі); Тризуб як державний герб Української держави гетьмана П. Скоропадського, Директорії; Закон про герб УНР. Проекти Василя Кричевського; Георгій Нарбут і проект герба Української держави; Відображення тризуба в проектах знаків Державної скарбниці (художники: Г. Нарбут, Г. Золотов, І. Мозолевський); Із гербом, без держави (Соборний герб М. Битинського); Повернення тризуба: українська державна символіка; Теорії походження тризуба; Проект Великого герба України; Символи Президента України.

Сформувані навички з опису та аналізу печаток і гербів є одним з основних завдань дисципліни «Сфрагістика та геральдика», тому на практичних заняттях увага акцентується на засвоєнні студентами основних теоретичних засад курсу. Так, використовуючи напрацювання В. Гавриленка⁵ студентам роз'яснюються ключові теоретичні засади сфрагістики, зокрема: що таке сфрагістика та сигілографія; поняття печатки (сфрагіса), матриці, види печаток (сухі, гумові); різновиди булл (малівдовули, хрисовули, аргировули (срібло), воскові, воскомастичні); техніки поєднання вислих печаток; контрпечатки; кустодії; прикладні печатки та їх різновиди; конфігурації печаток; поле печатки; типології печаток тощо. Оптимально візуалізується матеріал теми за допомогою каталогу виставки «Тисяча років української печатки»⁶.

Сфрагістика перебуває у тісних контактах із геральдикою, оскільки зображення, символи та емблеми сфрагістичних пам'яток служать важливим джерелом, яке розповідає про появу, розвиток і становлення гербів. Вивчаючи тему «Теоретичні засади геральдики», студенти, після презентації наочних матеріалів, замальовують у своїх робочих зошитах:

- ✓ Способи штрихового позначення геральдичних фініфтей, металів, хутра.
- ✓ Історичні типи та види геральдичних щитів.
- ✓ Способи поділу щита.
- ✓ Гербові фігури геральдичні: почесні (вершина, підніжжя, пояс, стовп, перев'язь справа, перев'язь зліва, стропило); прості (квадрат, клин, вістря, брус, гонт, ромб, коло, особлива час-

тина, титло); геральдичні хрести, їх різновиди; основні хрести (геральдичний, андріївський, вилоподібний).

- ✓ Гербові фігури негеральдичні: природні, фантастичні (або легендарні), штучні; озброєння тварин; особливості розміщення фігур у щиті.
- ✓ Необов'язкові частини герба: шолом, мантія, корона, щито-тримачі, девіз, девізна стрічка, нашоломник, намет, бурелет, вінки, знамена, клейноди, ордени тощо.

У процесі вивчення матеріалу студентам пояснюються особливості використання корон і прикрас у земельних і міських гербах, прийоми розрізнення геральдичних лицарських шоломів, імператорських та королівських корон, історія виникнення нашоломників або клейнодів, методи ідентифікації орденів в державних і дворянських гербах.

Наступний етап полягає у розгляді правил опису герба і методиці визначення його приналежності. Для перевірки засвоєння студентами вивченого матеріалу їм пропонується здійснити загальне блазонування герба, з використанням прийнятих у геральдиці термінів з дотриманням основного порядку руху опису герба.

Теоретичні засади геральдики студентам пропонується вивчати за працями геральдистів початку ХХ ст.: Арсенєва Ю. «Геральдика: лекції, читанніе в Московском Археологическом институте в 1907–1908 году» та В. Лукомського і барона Н. Тіпольта «Русская геральдика: руководство к составлению и описанию гербов» (1915)⁷ матеріал яких, на наш погляд, більшою мірою відповідає основним правилам класичного герботворення.

На формування здатності до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел спрямовані завдання для самостійної роботи з дисципліни:

- підготувати презентацію на тему: «Державна символіка європейських країн», яка має містити такі обов'язкові слайди: зображення сучасного герба однієї з європейських країн; ким і коли він був прийнятий; хто є автором і розробником зображення; змістовне навантаження елементів герба; попередні версії гербового зображення («Походження і причини виникнення печаток і гербів»);
- підготувати повідомлення про одного з дослідників геральдики: О. Лакієра, П. Вінклера, О. Лазаревського, П. Куліша, Г. Милорадовича, В. Антоновича, М. Грушевського, В. Лукомського, Г. Нарбута; М. Битинського, М. Міллера, Р. Климчука, В. Драчука, В. Румянцева, К. Гломозда, В. Сергійчука, А. Гречила, Ю. Савчука («Становлення геральдичної науки в Україні»).

Вивчення теми «Українська родова геральдика» передбачає дослідження студентами родових гербів шляхти, зокрема історію походження, символіку герба одного з гетьманів українських земель чи представника козацької старшини. Зорієнтуватися у ма-

теріалі допоможе довідник А. Кобилянського та Є. Чернецького «Родові герби шляхти» та монографія І. Ситого «Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI–XVIII ст.»⁸.

При опрацюванні української територіальної геральдики рекомендується використовувати праці А. Гречила, В. Панченка⁹. Зокрема, книга «Герби міст України XIV – першої половини XX ст.» містить 450 малюнків гербів і реконструкції міських гербів за печатками, які здійснено авторами¹⁰. Територіальну геральдику Поділля комплексно досліджено Ю. Савчуком, М. Дмитрієнко, С. Трубчаніновим¹¹. На Кам'янець-Подільський як місто трьох гербів звернув увагу у своєму дослідженні Я. Дашкавич¹², а на герби в пам'ятках архітектури міста – Г. Осетрова¹³. Каталог «Подільські печатки кінця XVIII – середини XX ст.», який сформований за матеріали колекції Музею Шереметьєвих, фахово візуалізує розвиток сфрагістики Поділля¹⁴.

Однією з фахових компетентностей спеціальності «Реставрація творів мистецтва» визначено здатність адаптувати творчу індивідуальну діяльність до вимог і умов споживача. Тому, для формування у студентів вміння моделювати герби за геральдичними законами та правилами, їм пропонується розробити макет герба університету (факультету чи кафедри), де вони навчаються або власний (чи родинний) герб та заповнити «Реєстраційну картку герба» розроблену Українським геральдичним товариством.

Наразі в Україні кожна людина має право розробити, замовити, виготовити і використати для своїх потреб власний геральдичний знак. Право на його використання армігером затверджується під час реєстрації знаку у відповідності з чинним законодавством органами державної реєстрації. На наш погляд, таке завдання дає можливість з'ясувати не лише рівень засвоєння студентом основних теоретичних знань, але й сформує навички застосування набутих знань у практичній діяльності.

Отже, структура та зміст навчальної дисципліни «Сфрагістика і геральдика» спрямована на оволодіння майбутніми художниками-реставраторами здатністю визначати герби, кольорові емблеми, що належать особам, родам і спільнотам; уміня аналізувати причини і обставини їх виникнення, присвоєння та функціонування; розгляд еволюції соціальної ролі та правового статусу печаток і герба й набуття навичок моделювання гербових зображень відповідно геральдичних правил і законів.

Примітки:

1. Медведев М.Ю. Геральдика или истинная наука о гербах. Москва: Гербы и флаги, 2008. 144 с.
2. Слейтер С. Геральдика. Иллюстрированная энциклопедия. Москва: Эссмо, 2007. 264 с.
3. Фрайер С. Геральдика. Гербы-Символы-Фигуры / пер. с англ. М.Б. Борисова. Москва: АСТ «Астрель», 2009. 208 с.

4. Гречило А., Завітій Б. Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодні. Альбом. Київ: РОДОВІД, 2018. 400 с.
5. Гавриленко В.О. Шлях до сфрагістика. Київ; Львів, 2014. 328 с.
6. Тисяча років української печатки. Каталог виставки / голова редколегії В.А. Смолій; упорядник Ю.К. Савчук. Київ: Інститут історії України, 2013. 504 с.
7. Арсеньев Ю.В. Гереальдика: Лекции, читанные в Московском Археологическом институте в 1907-1908 году. Москва: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. 384 с.; Лукомский В.К., барон Типольт Н.А. Русская геральдика. Руководство к составлению и описанию гербов. Петроград, 1915 (Москва, 1996). 98 с.
8. Кобилянський А., Чернецький Є. Родові герби шляхти: довідник. Біла церква: Видавець Пшонківський О.В., 2014. 224 с.; Ситий І. Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми к. XVI–XVIII ст. Київ: Темпора, 2017. 972 с.
9. Гречило А. Українська міська геральдика. Київ, Львів: УГТ, 1998. 192 с.; Панченко В. Старовинні герби українських міст. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. 384 с.
10. Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.). Київ: Брама, 2001. 400 с.
11. Напиткін В. Геральдика Хмельниччини. Тернопіль: підручники і посібники, 2005. 48 с.; Савук Ю. Міська геральдика Поділля. Вінниця: Континент-ПРИМ, 1995. 143 с.; Дмитрієнко М., Савук Ю. Короткий нарис міської геральдики Поділля. Київ, 1994. 106 с.; Трубочанінов С.В. Територіальна і міська геральдика Поділля: історія та сучасний стан // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 18: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2011 р. С. 424-440.
12. Дашкевич Я.Р. Кам'янець-Подільський XVI-XVIII ст.: місто трьох гербів // Міста та містечка в гербах, прапорах і печатках. Львів, 2003. С. 75-94.
13. Осетрова Г.О. Герби в пам'ятках архітектури Кам'янця. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 32 с.
14. Подільські печатки кінця XVIII – середини XX ст. (за матеріалами сфрагістичної колекції Музею Шереметьєвих). Київ, 2010. 268 с.

В статтє освещается опыт преподавания дисциплины «Сфрагистика и геральдика», разработанная в соответствии с образовательно-профессиональной программой подготовки специальности «Реставрация произведений искусства». Предложена тематика лекционных и практических занятий, выделено задания самостоятельной работы и методические рекомендации по их выполнению.

Ключевые слова: сфрагистика, геральдика, реставраторы, компетентности, опыт преподавания.

Отримано: 05.11.2019